

Степан Віднянський, Іван Боровець

СЛОВАЦЬКИЙ ПОЧАТОК ДРУГОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ
(огляд збірника: *Malá vojna v marci 1939 a jej miesto v pamäti národa / zostavili Martin Lacko, Michal Malatinský. –*
Krakov-Bratislava : Spolok Slovákov v Poľsku, o.z. Múzeum
ozbrojených zložiek SR 1939-1945, 2016. – 204 s.)

У сучасній українській історичній публіцистиці та історіографії неодноразово висловлювалася думка, що Друга світова війна для українців розпочалася з наступу угорської армії проти Карпатської України в середині березня 1939 р. Практично одразу ж об'єктом агресії угорців стала також територія Східної Словаччини. Незважаючи на визнання Будапештом щойно проголошеної Словацької держави, країни упродовж кількох тижнів фактично перебували у стані неоголошеної війни. Дана проблема стала предметом уваги організованої словацьким Інститутом національної пам'яті та місцевою владою конференції дослідників у м. Спішська Нова Вес (19-20 березня 2015 р.), за підсумками якої виданий науковий збірник «Мала війна в березні 1939 р. та її місце в пам'яті нації».

Один з редакторів збірника *Мартін Лацко* у «*Вступному слові*» (С. 7-10) наголошує, що подія не є широко відома громадськості: «Політики на її річницях не виголошують промови, не кладуть вінків. Не згадують її ЗМІ, не вивчають у школах... Її герої забуті у рідних населених пунктах» (С. 7). Вельми актуальною вона є для українського сьогодення, адже «історія Малої війни є пересторогою як щодо надто великої довірливості до сильніших сусідів, так і щодо власної наївності та роз'єднаності» (С. 9).

Узагальнююча стаття *Яна Мітача* «*Угорські зусилля щодо отримання словацьких земель у 1919-1939 рр.*» (С. 11-26) присвячена простеженню угорського ревізйонізму впродовж міжвоєнного періоду. Автор вказує, що будапештські державні діячі вважали постанову Трианонського договору 1920 р. та втрату «*Felvideku*» («Верхніх земель») тимчасовим станом, причому аналогічних поглядів дотримувалися очільники комуністичної Угорщини (С. 11-12). Помітні паралелі тогочасної ситуації з українсько-російськими стосунками після розпаду СРСР, адже «вихід словаків з угорської держави мадярське суспільство засудило і сприймало його не як шлях до збереження нації, а як зраду» (С. 14). Незважаючи на широке забезпечення чехословацькою владою прав мадярської меншини (С. 8), вона провадила фактично іредентистську діяльність. Одним з її методів були ідеологічні конструкції, що начебто у Східній Словаччині проживають такі собі «слов'яки». Вони за мовою, культурою, релігією та історичним розвитком виразно відрізняються від словаків та ближчі до мадяр. Йшлося про претензії на території аж до Попраду, тобто географічної та мовної межі між Східною та Центральною Словаччиною (С. 24).

Дослідник підкреслює, що більшість іноземних мов стереотипно не розрізняють терміни «Угорщина» та «Мадярія» (С. 16). Чіткого таумачення у тексті немає, але, очевидно, він має на ува-

зі, що перший позначає статус країни як багатонаціональної держави із забезпеченням рівноправ'я всім її народам, а другий – націоналістичне (з переходом у шовіністичне) розуміння мадярами свого місця у державі.

Об'ємним є дослідження Павола Мічіаніка *«Мала війна Угорщини проти Словацького краю та Словацької держави (жовтень 1938 – травень 1939 рр.)»* (С. 27-63). Історик вказує на зафіксовані в джерелах ще у жовтні-грудні 1938 р. порушення кордону, диверсії та локальні збройні напади членів угорських парамілітарних організацій та часто просто злочинців, які тероризували словацьке населення прикордоння (С. 31-39). Автор описує справжні бої чехословацьких підрозділів з порушниками кордону поблизу українського Берегова. При цьому більшість угорських полонених виявилися не терористами, а військовослужбовцями (С. 35). Тобто, знову ж таки, простежуються чіткі аналогії зі сучасними подіями на сході України.

Угорські напади та інші прикордонні інциденти продовжувалися на початку 1939 р. Автор вказує, що Будапешт досяг приєднання Підкарпатської Русі «винятково політичними методами» (С. 45). На жаль, він явно ігнорує нехай і не широкомасштабні, але криваві оборонні бої Карпатської Січі з угорськими окупантами. Про це, до речі, йдеться в наступній статті українського дослідника І. Шніцера (С. 71-72).

Натомість П. Мічіанік ретельно відстежує перебіг боїв на словацькій території. Приводом наступу угорців було невизнання Будапештом існуючого адміністративного кордону між Підкарпатською Руссю та Словаччиною (С. 47). Історик констатує незадовільний організаційно-технічний стан словацької армії, яка попри це героїчно оборонялася, намагалася контратакувати та готувалася до широкого контрнаступу. Описуючи бомбардування угорцями Спішської Нової Весі науковець підкреслює, що це був «перший в Європі масштабний наліт авіації однієї країни на територію іншої країни за півроку до початку німецького наступу на Польщу» (С. 54).

Значною заслугою автора є те, що він ґрунтовно, із залученням джерел військових архівів, простежує локальні бої та сутички, які тривали навіть після офіційного перемир'я. Цим самим він першим суттєво розширює традиційні хронологічні рамки конфлікту, доводячи його до 22 травня, коли відбулася остання сутичка з жертвою зі словацького боку (С. 61). Важливо, що навіть в серпні-вересні 1939 р. на прикордонні ширилися чутки про подальшу окупацію Словаччини угорською армією (С. 63).

Розвідка ужгородського історика Ігора Шніцера *«Мала українсько-угорська війна в березні 1939»* (С. 64-75) розкриває словацьким читачам особливості ситуації на Закарпатті. Дослідник акцентував увагу на формуванні угорських парамілітарних підрозділів та території краю у жовтні 1938 р., координації дій поляків й угорців в організації диверсійних груп. Він з'ясував причини «флірту» Німеччини з карпатоукраїнським рухом у цей час (С. 67).

І. Шніцер розкрив хронологію військових дій українських підрозділів з угорською армією в середині березня 1939 р. (в т.ч. великий бій на Червоному полі), мадярський терор проти українців, партизанський рух січовиків проти окупантів (С. 68-75).

Матеріал *Ондreja Подолца «Військовий конфлікт в контексті перших тижнів існування самостійної Словацької держави»* (С. 76-92) характеризує дипломатичний вимір угорсько-словацького конфлікту. Важливим є уточнення, що угорська влада у відповіді на дипломатичну ноту новоствореного словацького МЗС відреагувала обмеженим формулюванням, що вона «визнає ситуацію», але не державу, що залишало простір для маневру (С. 83). Німецька сторона використала непевну ситуацію як витончений шантаж словаків у справі підписання Охоронного договору з умовами залежності нової держави від Берліна. Однак марними виявилися апеляції словацької дипломатії до протектора з проханням захисту від агресії, масштаб якої угорська сторона перед Берліном явно применшувала. Німці були більш схильні визнати територіальні претензії угорців, а щодо Словаччини грали паціфістську роль, стримуючи її бажання зберегти недоторканість старих кордонів (С. 83-85). В словацько-угорських переговорах також брав участь А. Бродій, який був на той час вже офіційним представником мадяронських кіл карпатоукраїнців (С. 89). Підсумковий протокол делімітації лінії розмежування так і не був затверджений Словацьким сеймом, що доводить принципову незгоду словаків з новими територіальними втратами (С. 91).

Стаття *Мар'яна Угріна «Словацькі механізовані війська в березневих боях 1939 року»* деталізує технічно-організаційні проблеми збройних сил новоствореної держави. Незважаючи на передачу їм частини чехословацьких танків, не вистачало кадрів словацької національності для їх обслуговування, танкісти-чехи навмисне псували машини перед передачею їх словакам (С. 95-96). Характеризуючи участь механізованих підрозділів у боях з угорцями, дослідник не ідеалізував та не героїзував картину подій на словацьку користь. Так, він вказав на факти неприцільного («понад головами піхотинців») обстрілу екіпажами бронев автомобілів своїх вояків для зупинення їх відступу, стріляючи по власних машинах. Автор констатував, що танкісти так і не зробили жодного пострілу з гармат, подав статистику словацьких втрат серед особового складу та в техніці (С. 98-100). В цілому він оцінює дії механізованих підрозділів як імпровізацію за активності окремих сміливців (С. 102). Зауважуємо приємність, що історик послуговується терміном «Україна» для означення території на схід від Словаччини (С. 94).

Дослідження *Яна Петріка «Бомбардування Спішської Нової Весі 24 березня 1939 р.»* (С. 104-118) розкриває подробиці угорського нальоту на аеродром міста. Автор визначає його причину, що полягала у ефективних діях словацької авіації проти наступаючих угорських частин (С. 105-106). Жертви зі словацького боку склали 11 осіб загинблих (5 військових та 6 цивільних) та 28 поранених (14 військово-

вих та 14 цивільних), але більшість поранених у наступні дні померли в лікарні. Серед загиблих був і представник угорської національності Й. Горна. Було скинуто близько 6,5 бомб, які пошкодили злітну смугу аеродрому та 6 словацьких літаків, зумовили пожежу на складах дерева та вугілля (С 14-117). Бомбардування викликало паніку й страх серед жителів міста, відтак автор ставить дану подію в один ряд з трагедією іспанською Гернікою (С. 118).

Матеріал Фердинанда Врабела «Зауваги про сприйняття Малої війни в угорській історіографії та публіцистиці» (С. 119-126) містить спостереження, що найголовнішим висновком для угорців з подій «Малої війни» було їх «прозоріння» та позбавлення від ілюзій щодо проугорських настроїв і симпатій у Словаччині (С. 119, 122). Вкотре констатуємо схожість даної ситуації зі сучасними російсько-українськими відносинами. Автор перераховує нечисельні праці угорських істориків, з особливим акцентом на аналіз доробку І. Янека, у якому бомбардування спішського аеродрому обґрунтовується потребою захисту залізниці з Ужгороду до однойменного перевалу (С. 123). Він констатує, що в угорській історіографії більше уваги приділяється словацько-німецьких переговорам у Берліні, ніж агресії проти Словаччини, а відомий угорський науковець Контлер говорить лише загалом про напруження в угорсько-словацьких відносинах без конкретизації ситуації (С. 125). Описи подій тогочасною угорською пресою та публіцистикою Врабел вважає необ'єктивними (С. 125-126).

Ґрунтовна розвідка П. Яшека «Мала війна в словацькій історіографії» (С. 127-152) простежує здобутки словацьких науковців у вивченні проблеми. Марксистська історіографія 1940-1980-х рр. її цілком ігнорувала так як тогочасна влада прагнула викреслити події з історичної свідомості (С. 128). Автор високо оцінює праці Л. Деака, які стали вагомим внеском у докладне вивчення теми на початку 1990-х рр., та організовану ним першу спеціалізовану наукову конференцію (С. 129-136). Важливими стали: об'ємна студія Я. Ангера, де він описує контратаку словацьких збройних сил 25 березня; публікації Я. Петріка про трагедію спішського бомбардування; спеціалізовані дослідження, на матеріалах військових архівів, окремих аспектів Малої війни (С. 137-139).

Докладно Я. Пешек зупиняється на історіографічній дискусії початку ХХІ ст. Співробітник Інституту військової історії Ф. Чефалвай, опрацювавши угорські джерела, закликав до дегероїзації подій Малої війни та поставив під сумнів коректність вживання самого поняття, який в універсальній військовій термінології означає партизанську війну. Л. Деак, праці якого стали об'єктом даної критики, навів контраргументи. Так, наступ угорських військ був запланований, системний, навіть з використанням «білих прапорів» для дезорієнтації словацьких військ. Він активізував суспільство до оборони, а тому відповідає терміну «війна» (С. 139-142). Оцінка дискусії Пешеком визначається тим, що «аргументи Деака в ній переважали» (С. 152).

Важливими стали тематичні публікації документів, нові інтерпретації та оцінки у вивчення проблеми (статті П. Мічіаніка та В. Бистрицького, розділи у книгах М. Лацка, П. Соколовича), організація наукових форумів, на яких виступали з доповідями І. Бака, М. Лацко. Останній акцентував увагу на дотриманні принципу історичної емпатії. Йдеться про те, що словацьке суспільство сприймало тогочасні події не як локальний конфлікт, а як масштабну загрозу завоювання Угорщиною, а добровольці йшли на війну, не знаючи скільки триватимуть бойові дії. Тому їхній героїзм не можуть заперечити історіографічні інтерпретації, здійснені постфактум (С. 150). Цікавою для українських істориків є стаття М. Шворца та М. Пекара, де вказано, що угорська ревізіонізм щодо адміністративної межі між Словащиною та Підкарпатською Руссю мав в основі аргументи карпатоукраїнських діячів стосовно корекції кордону (С. 151).

У нарисі Людовіта Петрашка «Кордон встановлено! (Словацько-угорський конфлікт в березні 1939 в регіональній пресі та художній літературі)» (С. 153-161) стверджується, що у Східній Словащині низький рівень самосвідомості та багато проугорськи налаштованих людей, що викликає нашу асоціацію з українським Донбасом. На сторінках газети «Словацька свобода» вказувалося, що поляки заохочували наступ угорців, а сам конфлікт «світ не взяв до відома...» (С. 157). Газета «Спішські голоси» порівняла бомбардування з трагедією в Черновій¹. Також автор розкриває відображення Малої війни у поетичній збірці «Дух і зброя», виданій у 1944 р. (С. 160-161).

У замітці *Мартина Лацка «Жертви Малої війни – долі героїв»* (С. 162-169) автор збільшує кількість загиблих у конфлікті до 35 осіб і навіть це лише ті дані, «які гарантовано достовірні й чітко задокументовані» (С. 163). У Словацькій державі 1939-1945 рр. конфлікт увійшов у підручники з історії та читанки для початкової школи. Постраждали вояки отримували державну допомогу, хоча добровольці, подібно як в Україні сьогодні, мали проблеми зі соціальними гарантіями (164). Натомість у повоєнній Чехословащині про героїв не лише забули, але говорити про це стало небезпечно, адже сама боротьба за словацьку державність стала «злочинном внутрішньої зради та колабораціонізму» (С. 164-166). Автор детально зупиняється на переслідуваннях, яких зазнали вояки (Ю. Тяжар, Ю. Піхонски, О. Кабіна, А. Каутнік, Ю. Когут, Ю. Ондіріш), публіцист Р. Стреженец, (1939 р. видав серію репортажів про «Малу війну») від комуністичної влади (С. 166-168).

Матеріал *Войтеха Карпати «Добровольці Глінкової гвардії у Малій війні»* (С. 170-176) розкриває роль парамілітарних підрозділів словацької молоді, які, за сприяння армійських командирів щодо одержання зброї та боєприпасів, взяли участь у боях. Патріотичний підйом зумовив значне поповнення лав Глінкової гвардії, а насе-

¹ 27 жовтня 1907 р. в Черновій відбулася сутичка словацьких парафіян-католиків з жандармами, які стріляли у натовп. Загинуло на місці та від важких поранень 15 осіб, ще кілька десятків було поранено.

лення східнославацьких окресів масово вийшло на будівництво оборонних ліній. Втім, автор визнає, що братиславські осередки організації не виявили активності у створенні добровольчих підрозділів (С. 172-173). Також історик звинувачує в боягузстві або й відвертому колабораціонізмі й мадяронстві «багатьох представників адміністративного апарату», яких брали під варту та відправляли у спеціальний табір у Товарному (С. 175). В цілому він вважає, що Глінкова гвардія в ті дні «успішно виконувала завдання оборони державного суверенітету та територіальної цілісності» (С. 176).

Нарис *Петера Вали «Відродження пам'яті про Малу війну після 1990 року»* (С. 177-185) інформує про його зусилля щодо ознайомлення громадськості з подією. Серед заходів були: інтерв'ю в учасників бойових дій; тематичні статті й нариси (27 авторських публікацій упродовж 1990-2015 рр. у різних газетах та журналах); організація зустрічі ветеранів; створення документальних фільмів «Війна, про яку треба було мовчати» «Спішське temento», «Війна в березні 1939 р.»; вшанування загиблих героїв пам'ятними дошками, а померлих ветеранів урочистим похованням; організація конференцій. Опитування населення східнославацьких Міхаловців продемонструвало їх майже цілковиту неінформованість про дану війну (С. 179). Старожили Спішської Нової Весі її пам'ятали, але через звичний страх перед владою говорити «на камеру» не бажали (С. 182). П. Вало зазначає, що вказані фільми словацьке телебачення не демонструє, а пропозиції допустити їх в ефір наражаються на аргументи на кшталт: «Не будемо дратувати угорців» (С. 183).

Завершує основний текст збірника інформація *Яна Волного «Збереження традиції Малої війни в Спішській Новій Весі після 1990 року»* (С. 186-190). Автор вказує, що споруджений в місті в часи Словацької держави пам'ятний знак у вигляді гвинта від літака був демонтований повоєнною чехословацькою владою. Аж у 1994 році організовано тематичний науковий семінар, вийшли публікації С. Конечного та Й. Шулая. Довгий час при вшануванні події, очевидно з міркувань євроінтеграційної толерантності, уникали ідентифікації агресора. Лише 2014 року, до її 75-річчя, на новому пам'ятнику з'явився напис, що бомбардування здійснювала угорська авіація (С. 188). 24 березня 1999 р. пам'ять загиблих вшановував хвилиною мовчання словацький парламент (С. 189).

Окрім статей збірник містить додаток – «Список учасників Малої війни, нагороджених міністром національної оборони генералом Чатлошем 29 червня 1939 р. у Міхаловцях», перелік скорочень, інформацію про авторів, карту з позначенням території, зайнятої угорцями в березні 1939 р.

Отже, даний збірник буде корисним не лише для вітчизняних фахових словаківців та дослідників військової історії, але й пересічних читачів у зв'язку з низкою аналогій та паралелей подій «Малої війни» з українською сучасністю.

Отримано: 15.08.2018